

FRIED ISTVÁN

Író és/vagy újságíró

(Magyar írók választásai/pályamódosításai)

– vázlat –

„A hírlapíráshoz (...) régen ápoltt titkolt írói,
költői ambíciók juttattak el.”

(Ady Endre: *Önéletrajz*, 1913)

„Benned túlságosan is megvannak az újságíró jó
tulajdonságai: a gondolat csillogása és gyorsasá-
ga. (...) Az újságírás pokol, feneketlen örvénye
a méltatlanságoknak, hazugságoknak, árulások-
nak...”

(H. de Balzac: *Elveszett illúziók*, 1837–1843)

A XIX–XX. században alig akad olyan jelentősebb, kevésbé jelentős (magyar) szerző, aki ne lenne méltatható a magyar sajtótörténetben, szerkesztőként, lapalapítóként, újságíróként, kolumnistaként. Talán Révai Miklós kurta újságszerkesztői közjátéka (1784) az első, amelynek keretén belül egy (latin és) magyar nyelven alkotó költő megélhetését, érvényesülését, a reménybeli közönségre célzott hatását egy újság segítségével kísérelte meg realizálni. Hogy aztán a XIX. század második felétől városi és kisvárosi lapokban egyre-másra fölbukkanjanak mind a magyar irodalom későbbi jelesei, de azok is, akik egy új réteg képviselőiként, értelmiségi proletárként valahol az irodalom és az újságírás találkozási pontján tanúsíták mind a mottóban idézett Balzac-regény igazát (de legalábbis esélyek és tévesztések lehetőségét), mind az irodalom hol pervertálódásként fölfogott, hol a közvetítés érdemeivel kitüntetett művelőinek néhol a magasba ívelő, néhol a bohém-romantika megszépítő emlékeivel megidézett sorsát, rövidre zárva: olyan Krúdy-figurákként bevonulását a sajtótörténetbe, akiknek létezési feltételeit Krúdy Gyula a szánalommal átszínezett ironizálás eszközével jelenítette meg. Az író- és/vagy újságíró-sors kényszerű vagy akart vállalása egyben ezeknek a szerzőknek megítéltetését is megosztotta: hol a „nap lovagja”-inak kétes szerepében tűntek föl, akik az újságírás révén igyekeztek

népszerűsége szert tenni, politikai befolyáshoz jutni, közvéleményt formálni, hol megkülönböztették egymástól (mint például majd Márai Sándor fogja) az újságírást az újságba írástól, s a napilapok szorgos munkásaként, „újságíró”-ként az írói életmű szerves részévé avatni (az újságban publikált „cikkek”-ből gyűjteményes köteteket létrehozva). Mindez nem ingatta meg meggyőződésükben azokat, akik (jeles) magyar szerzők munkásságát némileg, a sorok közt lesajnálólag vagy nyíltabban publicisztikusságban marasztalták el, az újságíró feladatát végezve nem a goethe-i értelemben tesz eleget a nap követelményeinek (die Forderung des Tages), hanem rá van kényszerülve a gyors reagálásra, mindarra, amit Balzac regényének egy idealizált értelmiségi hőse a „jó” újságíró tulajdonságának tart. Mármost Jókaitól Móriczig, Mikszáthtól Máraiig, Adytól Szabó Lőrincig, Kosztolányiig nem csupán prózaírók munkásságát határozta meg, hogy rendszeresen be kellett járniuk napilapok szerkesztőségébe, határidőre leadni beszámolókat, netán „hírkopfok”-at kreálni, olykor-olykor külpolitikai kérdésekben megnyilatkozni – és nem egyszer még irodalomkritikai kérdéseket az időszerség igényeinek alárendelve fejtegetni. Persze, kérdés, Gyulai Pál messzire hangzó föltevése arról, hogy Jókai túl gyorsan, műgond nélkül dolgozik, keresi a közönség kegyeit, nincs tekintettel a magasabb műveltségű körök elvárásaira, mennyire szól az írónak, mennyire a politikusnak, a konkurensnek, a szerkesztőnek, a pártembernek. Miként a jóval később, az 1930-as, 1940-es években felhozott vádak Márai ellen nem hasonló megfontolásból fakadnak-e? A túl sokat „szállítani” kényszerülő(?) szerző modorosságai nem az elsietségnek a következményei-e? Az igényelt „mélység” helyett az „álmélység” nem azért jellemző-e bizonyos Márai-regénynek, mivel az újságírónak nincs ideje az alaposabb kidolgozásra? Annyi bizonyos, hogy az újságírás (a XX. század nem egy neves szerzője részéről) pejoratív minősítést kap, Hermann Hesse kultúrákritikai regényében. Az *üveggyöngyjátékban* (1943) sommásan, épp ezért félreérthetetlen hangsúllyal „feuilletonistisches Zeitalter”-nek minősíti a XIX–XX. századot, s ezt a megrovólag hangzó korszakminősítést a tárcaregények, a tárcák, a tárcaszerűség korának fordíthatnók le. S anélkül, hogy a mű közvetlenül visszautalna a Balzac-regényre, az irodalom, az irodalmi termék eltömegesedését látszik elpanaszolni, az 1920-as esztendők végén született röpiratcímmel szólva, „az írástudók árulása”-át lehetne rokon értelmű kifejezésként emlegetni. A Balzac-regény éppen azt a folyamatot „regényesíti”, amelyben az irodalom a sokszorosítás, a reprodukálás felgyorsulása következtében eltömegesedik (a nyomdatechnika és a papírgyártás „forradalmasodása” révén), minek következtében a sajtó munkásai hűtlenek lesznek hivatásukhoz, pártérdekek kiszolgálóivá válnak, a kapitalista nagyüzem részeként: „Az újság, ahelyett, hogy szent hivatás volna, pártok eszközévé lett, eszkből üzletté, és mint minden üzlet, bectelen és rosszhiszemű”.

Ákár meglepőnek is volna mondható a következő fordulat: az irodalom „minőségi”(?) megosztottsága Mikszáth Kálmánnak is fájó témája, azé az íróé, aki pályakezdőként bele-„kóstolt” az értelmiségi proletáriátus köznapjaiba, aki testközelből tapasztalta meg a névtelen újságíró sorsát; irodalom és újságírás különváló útjai Jókai-életrajzában (1907) fogalmazódnak meg helyzetrajzzá, a Jókai-pályán fölmerülő kétségeket nagyjában-egészében megkerülve éppen nem Jókai alkotói megítéltetésére vonatkoztatva. Visszaidézve Hesse korszakjelölését, akár elmarasztalható volna Jókai, hiszen ő maga nem választott írás és újságírás között, vicclapot írt és szerkesztett, pártpolitikai cikkeket adott közre, a *Tégy jót* című regényében (1895) viszont éppen e sajtó ártó hatalmát pellengérezte ki. Miközben napilapokban publikált regényei révén közvetlen kapcsolatban állt olvasóival, tekintettel volt az újságolvasói szokásokra éppen úgy, mint az általa művelt alakzat strukturális lehetőségeire. Noha Jókai újságírásának kutatása aligha nevezhető elvégzett feladatnak (cikkeinek töredéke jelent meg kötetben), annyi mindenképpen állítható, hogy többségében „irodalmi” igénytel megírt cikkekről van szó, amelyek talán nem szántanak túl mélyen, ám szemléletesen példáznak egy tendenciát, érthetővé igyekeznek tenni olyan törekvéseket (például a népnevelés, a kultúraterjesztés, a nemzetiségi béke ügyében), amelyek parlamenti felszólalásainak is tárgyai. Itt jegyzem meg, hogy ugyancsak „publicisztikusak” Jókai parlamenti felszólalásai, ezeket a parlamenti jegyzőkönyvek szerint gyakran szakította meg derűlttség. Vissza Mikszáth-hoz; szinte váratlanul szakítja félbe Jókai életének krónikáját, hogy „sajtó-történeti” fejtegetéseinek helyet biztosítson, s az eddig többé-kevésbé egységes írói/újságírói közösség megoszlását demonstrálja.

„Még nagyobb változást idézett elő a lapok elszaporodása, minélfogva le kellett tenni arról a hagyományos szokásról, hogy a lapokat kizárólag írók csinálják. Az elszaporodáson kívül a közönség fokozódó igényei is kizárták, hogy azok more patrio szerkesztessenek. A szerkesztőség hovatovább büro lett, ahol rendszeres, pontos, megbízható munkásokra volt szükség, s így keletkezett az írók mellett egy külön osztály, az írni tudó mesteremberek, akik írnak ihlet nélkül, komponálás nélkül, írnak a nap minden órájában, amikor kell, írnak mindenről, írnak olyat, amit nem is éreznek, és olyat, amit mások gondoltak ki.”

(Közbevetőleg – és messze nem a kiigazítás vagy fölösleges vita céljából tenném föl a szónoki kérdést, nem vitatva a helyzetrajz elfogadhatóságát; vajon mit tud kezdeni az innen induló értekező például Reviczky Gyula, par excellence alanyi költő, pályájával, alacsonyabb szinten a ma már inkább Krúdy-alakként ismert Gáspár Imréével, aki versköteteket adott ki, regénnyel kísérletezett, Mickiewiczet fordított, szlovák szerzőket ültetett át, ezzel együtt vidéki-fővárosi szerkesztőségekből vetődött más vidéki lapokhoz, írt a nap minden órájában, ihlet nélkül, olyanról is bőven, amit más gondolt ki?)

Amire Mikszáth pontosan, aktív újságíróként/íróként ráérez, a sajtó „eltömegesedése”, pártok, (kis)városi érdekcsoportok eszközévé válása, üzletivé léte. Majd a XX. században akad olyan író-újságíró, aki egyfelől Mikszáth diagnózisának alternatív lehetőségét vázolja föl, másfelől a sajtóban, a napilapban megteremti a maga viszonylagos függetlenségét. Az első esetre Ady Endrét hoznám föl példának, a másakra Kosztolányit és Márait. Ady publicisztikájának nyelvisége többnyire egybejár a novelláiéival, művészeti kritikáéival, idézett önéletrajzából egy részlet: „Termékeny zseninek sok jóakarattal se lehetne nevezni, de aktív költő és író vagyok, verseket, novellácskákat, politikai és egyéb cikkeket írok, mert újságírás-szerelmemmel véglegesen szakítani nem tudtam.” Versben poéta-ceruzája állhatatos, nem szűnő érdekének minősítette a politikát és a szerelmet, nem pusztán a politikai költészetet egyenrangúsítva a líra más hangnemű műfajaival, hanem e politikai költészetnek nem egyszer a napi érdekekre reagáló – ha úgy tetszik – indulatos publicisztikáját az emeltebb szintűnek vélt irodalommal összelátva, egymásra látva. Ady másutt húzza meg a határvonalat, hiszen szintén aktív újságíróként jól érzékelt nem pusztán a pártpolitikai kísértéseket, hanem polémikus hangvétellel *A XIX. század költői* próféta – hamis próféta szembeállítására is visszautalt. 1902-es *Csaholó hazafiság* című cikkében hangoztatja elkötelezettségét a sajtó mellett, de figyelmeztet, mily könnyen ülnek föl egyesek a „hazug”, a „csaholó hazafiságnak”, másutt, egy évvel korábban *A sajtó parazitái*-ról szólva: „van egy nagy intelligenciájú sereg, mely ihletét állandóan a szellemi nyilvános munkának szenteli hittel, buzgalommal, a prófécia és apostolság váltakozó mértékével és lelkesedésével”. (Aligha volna túlságosan nehéz feladat szókinszbeli és „tartalmi” megfeleléseket találni Ady-versekkel.) Mármost kérdés, hogy ez a megfelelés a sokak által felületesen minősített publicisztika mellé húzza-e le a verseket, vagy éppen ellenkezőleg: mintegy lírai-személyes hitelességet kölcsönöz ennek a típusú publicisztikának.

Kosztolányi is, Márai is – nyilván – tekintettel voltak a *Pesti Hírlap*, illetőleg az *Újság*, előtte *Az Újság* vagy éppen a *Kassai Napló* olvasóinak recepciós szokásaira, feltételezhető, hogy sokrétű publicisztikájukkal irányították is a befogadási elvárásokat, mégis vagy ennek következtében újságba írásukkal kialakítottak egy „modort” (Goethe a manírtól a stílusig terjedő skálán helyezi el a megszólalásokat, a magam részéről ezért cserélném föl ezúttal a modort a stílussal), amely nemcsak a személyesség téveszthetetlen jeleit viseli, hanem publicisztikának fogadtatja el a nyelvműveléstől a színikritikáig, a hétköznapi-jelentéktelen esetek példázattá átfarmálásától (Márainál igen jelentős) külpolitikai kommentárig a napilapokban sűrűn megjelentetett írásokat. Olyan publicisztikának, amely a Mikszáth diagnosztizálta, az átlag-újságírástól eltérően szépirodalmi műfajként is megállja a helyét, tematikus kötetközlésekben az összegyűjtött novellákkal együtt alkotja az életműnek nem csekélyebb értékű darabjait. Ha Márai például akadémiai

székfoglalóját ugyanabban a kötetben közli, mint újságba írt évfordulós irodalmi rövidcikkeit, és ezeket nem különbözteti meg „novellisztikus” emlékezéseitől az író társakra, nem pusztán a különféle műfajba sorolható írásokban lelhető közöset sugallja, rövidre zárva, újságírás/újságba-írás és szépirodalom, „esszéisztika” összeérését, hanem az újságba írás felértékelését is. Még akkor is, ha korrektúra közben elégedetlen ezeknek az írásoknak „publicisztikus”(?) hangvételével.

Mindez azonban nemigen módosítja Mikszáth észrevételét: s ezt nem annyira írás és újságírás szétválásában, írók és újságírók együttesének széttagolódásában láthatjuk (mai szemmel), noha Mikszáth „krúdys” érvvel hozakodik elő: „A lapok kötelékében nem lévő írók mint valami felsőbb lények bújtak össze külön-külön kis csoportokban valamely kávéházi asztalnál vagy kiskocsmában. A lapoknál dolgozó írók ellenben, már rendesen megmérgezve a politika által, pártállásuk szerint barátkoztak. Valamely közös gyűlhely nemigen volt, és ilyet soha többé nem is sikerült összehozni”. Kérdés természetesen, hogy Arany, Eötvös, Kemény „elzárkózása” erősíti-e Mikszáth tételét, Jókai „csak a lapjai révén tart némi kapcsolatot az írókkal”, az öreg Jókai aztán Gárdonyival, Bródyval, Herczeggel „tart kapcsolatot”, egyszóval kérdés, mennyire indokolt ez a merevnek tetsző határvonás; vajon nem Mikszáth önértelmezése kortársi magyar irodalmi helyéről szólal meg e sorokban, ifjú újságírói múltjától elszakadva, feledtetve, a beérkezés szituáltságában érzékelve távolságát az írói/újságírói mechanizmustól (annak ellenére, hogy kiadványok szerkesztőjeként működött)? Közbevetem: legfőlőbb távolról pillantottam rá az írók elújságírosodása, illetőleg az újságírók íróvá válása problémakörére. Ez utóbbira könnyebb a felelet: mivel az újságírói indulás után fokozatosan váltott át a (sikeres) írásra, például, az említett Gárdonyi Géza, kísérletezett mindkét írásmóddal Molnár Ferenc, hogy aztán a magyar polgári színjátékot emelje világhírűvé, de maradt meg mindkét területen Krúdy Gyula, kinek tematikus válogatásaiba belelapozva, olykor erős érvek hozhatók amellet, hogy egyik-másik „újságcikk” akár egy novelláskötetbe is beférne, ellenben egyik-másik „írói arckép” éppen úgy helyet kaphatna a *Magyar tükkör* című posztumusz publicisztikai kötetben, mint az ott olvasható emlékező írások egy-egy személyiségről. Arról nem is szólva, hogy a Krúdy-regényekben feltűnnek (hol néven nevezve, hol álnéven) a félmúlt publicisztikájának mára a névtelenségbe hullt szereplői, és azok a bizonyos kiskocsmák, amelyek nyomorúságos étkezésre, italozásra kínáltak magukat e sajtómunkásoknak. Krúdy regényeiből, emlékezéseiből nem pusztán egy (virtuális) magyar (osztrák-magyar?) táplálkozástörténet állítható össze, hanem – legalább oly mértékben – egy virtuális sajtótörténet is, kezdve attól, hogy népszerű lapok hol és milyen befogadásra számítottak, egészen odáig, hogy az említett sajtómunkások életében miféle fordulatok játszódtak le, miféle élethelyzet rekonstruálódik regényolvasás közben, s ez a rekonstrukció miféle „referenciá”-kat hoz játékba. Krúdy Gyula

Hét bagoly című regénye (1922) egészen közel kerül a „technikai” jellegű médiumváltáshoz: a rikkancsok feltűnése a századfordulós budapesti utcán nemcsak egy újabb auditív „élménnyel” gazdagítja-zavarja meg a várost, hanem az újság terjesztésének akkor korszerű(!) módját is jelzi, s egyben a megjelenített helyzet a cselekményben egy periódusnak egy másikba való átfordulását allegorizálja, a tömegmédium immár nem előfizetéssel, kávéházi olvasással, hanem hangzóvá tett szalagcímmel prezentálja önmagát, az emberi tényező csak megszólaltatja (tömören, torzítva, kiélesítve) a „hír”-t, amelyet holnap egy másik „hír” hasonló módon fog felváltani.

Az újság, az újságírás, az újságíró a XIX. század második felében lesz Magyarországon irodalmi hőssé, tegyem gyorsan hozzá, ritkán pozitív alakká. Az íróknak (Jókainak is) ez a fajta elhatárolódása attól, aminek maguk is részesei, korántsem eredményez tudathasadásos állapotot, a „legnagyobbak” (Jókai, Mikszáth) íróknak tartották magukat, íróként tartattak számon, akik újságot is írtak, illetőleg szerkesztettek. Talán Ady Endre az első, aki – láttuk – újságírói munkásságát fölértékeli, politikai verseinek egyike-másika igen tudatosan nem pusztán reagál napi hírre, hanem versét publicisztikai hangvételűvé formálja (példával élve: *Köszvény-ország Márciusa*), apró kiegészítésül: Juhász Gyula egy 1926-os versét (*Isten lámpásai*) nem restelli emígy kezdeni: „Az újságban volt: Varga Mariska/ Lámpát tisztított... S az innen indított vers átcsap az érzelmes elvonatkoztatáshoz közelítőbe, mintegy a prózából a transzcendenst imitáló lírikusba, (szempontomból) annak jeléül, hogy megteremtődhet az átjárás az újsághír, ennek a versben történő fikcionálása, majd allegorizálása között.

Visszatérve Mikszáth diagnózisához: Jókai pályáján nemcsak az újságírói-szerkesztői és a szorosabb értelemben vett írói pályafutása fut párhuzamosan, Mikszáthnál szabályt erősítő kivételként(?), hanem a Jókai-pálya második szakaszában születnek meg azok a vitaregényei, amelyek részint a realizmus versus idealizmus általa felfogott fogalmi körének értelmezésére reflektálnak, részint a nagyvárosi létezéshez fűződő irodalmi alakzatok teherbírását próbálják ki (ilyen például a bűnügyi regény elemeinek transzformálása olyan regényekben, amelyekben a bűnügyi mellett egy másik cselekményszál egy másfajta alakzatra utalhat). Jókai, aki nem pusztán újságíró volt, hanem újságolvasó is, tisztában volt a lapok, lapjai anyagának hírértékével, a társadalmi tudósítások, bankalapítások, vállalati csődök, korrupciók eseteinek regényesítési lehetőségeivel, aligha osztotta (volna) Mikszáth nézetét, amelyet éppen az ő életrajzába illesztett. Már csak azért sem, mert az újságokban közölt folytatásos regény első (magyar) mestere lett, az újságírás/szerkesztés jódarabig nem pusztán kenyérkereset volt számára (mint ahogy Ady vagy Márai számára sem, persze, az is), hanem íróságának, újságíróságának hatáspróbája is, az előfizetési számok révén történő visszajelzés, regényei eladásából következtethető népszerűség-

mutató. Hogy az újságírás/újságba-írás gyors munkát igényelt, még gyorsabb írói reflexiókat időszerű eseményekre, ez nem vitatható. Elméletileg az sem, hogy ez nem kedvezett annak, amit a kritika elmélyült lélekrajz címén igényelt tőle, motiváltabb cselekményvezetést, olykor kevesebb „képtelenség”-et (lehet, hogy fantasztikumot kellett volna írnom? Ám akkor legott kitetszett volna, hogy Jókai pártján állok...). Ugyanakkor éppen a zsánerképszerű fejezetek vonalvezetése, ahogy egy humoros-népies hős történetét a csattanóig futtatja (az *Egy magyar nábobban*, 1853, például Kis Mihályét, a pünkösdi királyét), ahogyan a *Kárpáthy Zoltánban* (1854) lépésről lépésre haladva vázolja Abellino szüntelen felsülését, ahogyan Tallérossy Zebulont beszélteti, eljátszatja szerepét *A kőszívű ember fiaiban* (1869), jelzi, mennyire tudatosan komponál, miként osztja be a meglepő fordulatokat, és általában a korai regényekben milyen következetesen él a feszültségkeltés-feszültségoldás módszerével. Nem vitatható, hogy ekkora életműben, amilyen a Jókaié (hadd tegyem hozzá a XX. századi példákat: Móriczé, Krúdyé, Máraié, hogy csak néhány aktív újságíró-író említsek), bőséggel akad rutinszerű megoldás; de éppen Jókai a példa arra, miként tud vicclap-figura és regényalak között közvetíteni, az általa létrehozott Kakas Márton miként élte messze túl az első élc lapot, és támadt föl 1896-ban, a sikeres szerkesztő Ágai Adolfot miként vélték (joggal) Jókai-tanítványnak. S nem egészen mellékesen: az 1840-es esztendőben nemcsak Petőfi olvasta szorgosan az újságba-író Bozt – Dickenst, hanem Jókai is, és fogja Dickens és Thackeray postakocsiját megmagyarosítani majd Krúdy Gyula. S ha már Krúdy Gyula, az újságíró szóba került, írassék le újságírása az újságírásról, „metá”-zásának egy messze nem különös megnyilatkozása 1917-ből: „Szombaton délelőtt riadt rémülettel gondolok a *Magyarország* háromhasábnyi területére, amely ez órában még fehér és érintetlen, amelyet estére kis, fekete betűkkel kell teleírni. Az elmúlt hét, sőt a régebbi idők eseményes szénásszekér képében állnak előttem. Itt van elrejtve az a varrótű is, amellyel összevarrni lehetne az eseményeket.” A metaforával átszőtt írás az írásról akár regényrészlet is lehetne, kibeszélése az elbeszélőnek az elbeszélésből, megakasztva a történéseket, másképpen: a belső történéseket kivetítve, „kommunikálva”, arról töprengve, mily nehéz az írás, hogy a töprengés befejeztével az írás is befejeződjék.

Nem kívánom azt sugallni, hogy írás és újságírás (akár a „legnagyobbak”-ról essék szó), mindig és teljesen összemosható; csak hogy a mesterséges szembeállítás, az írói életmű merev kettéválasztása sem feltétlenül célszerű, nem minden esetben problémátlan. Ezúttal amellet hoztam példákat, hogy az irodalmi kommunikáció felgyorsulása (mennyi idő alatt jut el egy cikk, egy regényrészlet, egy regény az olvasóhoz), az újságok elszaporodása olyan új helyzetet teremtett, amellyel az íróknak szembe kellett nézniük. Jóllehet Kemény Zsigmond nem kevésbé volt szerkesztő, sőt újságíró, másképpen tekintett, amennyiben tekintett,

írás és újságírás összefüggéseire, mint Jókai. Azt hiszem, elképzelhetetlen, hogy Kemény Zsigmondot egy élclap humorisztikus szerzőjeként vizionáljuk, míg Jókai ezzel iskolát létesített. Ugyanakkor Jókai írói tevékenysége a leginkább pályája első felében sokat köszönhet az újságírásnak, jóval kevésbé reflektál az újságírás manipuláló hatalmára, mint a pálya második felében. Ady Endre publicisztikája nemcsak költői nyelvújítása eszközeit használja föl, hanem átjárást létesít költői és hírlapírói „téma”, olykor „feldolgozás” között. Az elitistának, apolitikusnak hitt Márairól még kortársai sem tételezték föl újságírói elkötelezettségét, nemigen méltatták erősen politizáló (nemcsak a művelődéspolitikába, a nyelvművelésbe, a könyvkiadás ellentmondásosságába beleszóló) újságcikkeit, nem is szólván kifejezetten bel- és külpolitikai megszólalásairól; bár Kóbor Tamás többhasábos vezércikket közöl 1935-ben az újságíró—író Márairól az *Újságban*. Az „álmodozó”-nak, gordonkázónak elkönyvelt Krúdy lapját eképpen méltatta 1918-ban: „a Magyarországnak nagy érdeme volt a régi, lusta, aluszékony Magyarország megmozdításában. Fürgébbek lettek olvasásával az elmék. Gyorsabban mentek a gondolatok. Nem ért rá várakozni senki a megtörtént események mögött, amelyeket a *Magyarország* már kinyomtatott. A perdülő hírszolgáltatás jótékony hatással volt az ország vérkeringésére. A bátor, önérzetes hang hívőket szerzett.”

Krúdy Gyula válaszolna Balzacnak? A tárcaszerű, tárcaregényes kor irodalom- és sajtótörténete nemcsak mélyfekete tintával írható meg? Legyen ennek az esszéisztikus vázlatnak, ötlet-együttesnek ez a kérdés a végkicsengése. Meg annyi: a „nagy” íróknak mindig igazuk van, ha egyetértenek egymással, ha nem.